

Kisebb közlemények

AZ ELSŐ MAGYAR NYELVŰ HIVATÁSOS SZÍNTÁRSULATI ELŐADÁS PÁPÁN 1802-BEN.

• A pápai színészet történetét feldolgozó monográfia úgy tartja számon, hogy Pápán az első magyar színtársulat, Balog István társulata 1817-ben lépett fel.¹ A magyar színháztörténet első nagy korszakáról készült összefoglalás is Balog István 1817–1818 évi körútjának egyik állomásaként említi először a várost.² A fennmaradt színlap szerint 1817. május 5-én a 4 felvonásos *Kövári Sándor* című nemzeti „érzékeny játékot” vitték színre. Több heti itt tartózkodásuk alatt számos színjátékot előadtak a Griff Vendégfogadó nagytermében. Május 20-án *Az emberggyűlés és megbánás*, június 8-án egy énekes egyveleg (Quodlibet) került színre, június 10-én *A templáriusok* c. vitézi játék lehetett a búcsúelőadás. A téli idényre a társulat Győrbe tette át székhelyét.³

Balog⁴ a felbomlott nagyváradi–debreceni színtársulat színészeiből toborozta társulatát, amely 1814 őszén többek közt Nagykárolyban, Szatmáron, 1815-ben ismét Nagykárolyban működött. 1816-ban Komáromban is szerencsét próbált. 1817-ben Győrben időzött, ahonnan népes társulatának egy ré-

¹ NÁDASDY Lajos: A pápai kőszínház története. Veszprém, 1981. (Horizont Közművelődési Kiskönyvtár 5.) 14.

² KERÉNYI Ferenc (szerk.): Magyar színháztörténet 1790–1873. Bp., 1990. 149. A kötet egy helyütt, évszám megjelölése nélkül, pejoratív értelemben említi Johann Nouseul német színigazgatót, aki „turnéja során itt is [Pest-Budán] fellépett magyarul játszott énekes játékaival; anélkül, hogy nyelvünket értette vagy beszélt volna” Uo. 127.

³ CENNER Mihály: XIX. század eleji pápai színlapok. = A Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei (a továbbiakban: VMMK) 3 (1965) 83–99., NÁDASDY 1981. 14–15.

⁴ Balog István (Lucs, 1790. december 8. – Pest, 1873. június 21.) színész, színigazgató, műfordító és drámaíró, 1811–1854 között színész, 1815-től kisebb társulatok igazgatója, amelyekkel szinte az egész országot bejárta. Játzóhelyeit és működését az 1820–1838 között vezetett pénztárnaplójából ismerjük. Mintegy 30 bohózatot fordított és magyarított. Vö. SZÉKELY György (főszerk.): Magyar színművészeti lexikon. Bp., 1994. 50.

szét Pápára küldte. Változó összetételű színtársulatával 1826-ban, 1833-ban és 1839-ben is megfordult városunkban.⁵

A magyar nyelvű színjátszás közönségét Pápán a pálos, Veszprémben a piarista iskoladrámák nevelték, amelyeket nemcsak a gimnazisták, azok szülei, hanem a város polgárai is láthattak.⁶ A pápai református kollégiumban a költészeti, retorikai gyakorlatok és a könyvtári olvasmányok alapozták meg a literatúra szeretetét.⁷ A felvilágosult értelmiségiek – közéjük tartozott Kováts Ferenc (1746 kr.–1819) pápai mérnök, Kreskay Imre (1748–1811 kr.) expálos író, Pálóczi Horváth Ádám (1760–1820) földmérő és költő – műfordításaik révén népszerűsítették a francia és német irodalmat, eredeti műveikkel gazdagították a magyar irodalmat, sőt, még könyvek forgalmazásával is foglalkoztak.⁸

Az első magyar társulatok megjelenéséig a német társulatok szórakoztatták a magyarországi városok közönségét. 1802 nyarán Andreas Hornung társulata Rozsnyón, Vácott, Esztergomban, Nagyszombaton játszott; Gubrich együttese Eperjesen, Karneré Veszprémben lépett fel.⁹

A XIX. század első felében a német és magyar társaságok egymással versengve szereztek működési engedélyt és szórakoztatták a pápai magyar

⁵ NÁDASDY 1981. 157.

⁶ A pápai iskolai színjátszásról: NÁDASDY Lajos: A pálosok iskoladrámái és iskolai színjátszásuk Pápán. = VMMK 17 (1985) 427–451., a veszprémi iskolai és műkedvelő színjátszásról: HUDI József: A veszprémi színjátszás kezdetei (1723–1879). Veszprém, 2009. 12–29. A piarista iskolai színjátszást Kilián István kutatásai alapján foglaltuk össze.

⁷ A pápai református kollégium diákszínjátszásáról – Debrecennel, Kolozsvárral, Nagyenyeddel, Sárospatakkal ellentétben – nincsenek adatok, de a nyelvi-irodalmi mozgalom kibontakozásának fontos bizonyítéka, hogy 1803-ban 8 diák munkáját a *Próbadarabok* c. kötetbe másolták „a jelenvaló gyönyörködtetésre és a jövődő haszonra”. Vö. TÓCSÁNYI Zsolt (szerk.): A pápai kollégium története. Bp., 1981. 132.

⁸ Kováts Ferenc irodalmi tevékenységéről a korabeli sajtó is beszámolt. Vö. WELLMANN Nóra: Színházi hírek 1780–1803. Bp., 1982. 51–52., 77–78., Kreskayról és Pálóczi Horváthról: HARMATH István–KATSÁNYI Sándor: Veszprém megye irodalmi hagyományai. Veszprém, 1984. 264–265. Megjegyezzük, hogy az utolsó éveit Ihászint töltő Kreskay halálának idejét ma sem tekinthetjük tisztázottnak. Nádasdy Lajos adata (Pápa, 1809. augusztus 6.) számunkra nem meggyőző. NÁDASDY Lajos: Bornemissza Magyar Elektrája magyar játéknéző helyen. = Irodalomtörténet 9 (1977) 2. sz. 454–460., Kreskay életrajza: 455–456. (Kreskay halálának körülményeit egy későbbi közleményben szeretnénk tisztázni.)

⁹ FLÓRIÁN Kata: A kassai színészet története 1816-ig. Košice, 1927. 61.

és német polgárságot, a jiddis nyelvű zsidó kereskedő réteget. A német társulatok még az 1850-es évek második felében is felléptek.¹⁰ A német többségű kisebb-nagyobb városokban (pl. Brassóban, Besztercén, Fogarason, Gyulafehérváron, Nagyszebenben, Pozsonyban, Sopronban, Szászrégenben, Szászvárosban, Temesváron) a kiegyezés korában a magyarosítási törekvések ellenére is tovább működtek a német színházak. Ezzel szemben például Aradon, Budán, Győrött, Kassán és Pécsen a magyar nyelvű színjátszás vált uralkodóvá, majd kizárólagossá.¹¹

Több esetben éppen a német színészet története szolgált bizonyítékot a magyar színészet korai időszakára. 1802-ben *Nuszöl* (franciásan: *Nouseul*) József,¹² a bécsi Burgtheater („udvari theátrum”) tapasztalt színésze jó üzleti érzékkel ismerte fel, hogy a „magyar hazának” magyar nyelvű darabokkal „kedveskedhetik”.¹³ 1796–1807 között ugyanis Pest–Budán szünetelt a magyar színészet, a többi magyarországi városban pedig alig volt magyar nyelvű színházi előadás.¹⁴ A felkeresett városok közönsége ezidőtájt elsősorban szórakozni akart.¹⁵

¹⁰ Nádasdy mindössze négy német színigazgatót említ, ezek közül Ferdinánd Stöger társulata 1840-ben és 1857-ben is felkereste Pápát. Ezt követően már nem említ német társulatot. Vö. NÁDASDY 1981. 157–158. A német színügy múltjának feltárásával bizonyítani lehet, hogy a német társulatok a XVIII. század második felétől kezdve a XIX. század derekáig rendszeresen felléptek Pápa kiváltságos mezővárosban is.

¹¹ SZÉKELY György: *Idegen nyelvű színjátszás hazánkban.* = GAJDÓ Tamás (szerk.): *Magyar színháztörténet 1873–1920.* Bp., 2001. 410–423.

¹² Johann Joseph Nouseul (? 1744 – Bécs, 1814) színész, 1779–1781 és 1800–1814 között volt a bécsi Burgtheater tagja. A színházhoz a drámai hősnőket alakító felesége, Rosalie Lefevre kedvéért szerződötték. Magyarul nem tudott. 1802. évi magyarországi működésének nem lett folytatása. Vö. SZÉKELY 1994. 562. Nouseul életrajza alig ismert, a magyar lexikon előbbi születési-halálozási adata is téves! A színész 1747-ben született, születési helyét az osztrák életrajzi lexikon kérdőjellel Bécset teszi, halálát ugyanott 1821. december 8-án jelöli meg. Feleségével együtt fellépett Mannheimben, Münchenben, Berlinben, Hannoverben és Bécsben, egyedül szerződtette a gráci színház. Vö. Österreichisches Biographisches Lexikon 1815–1950. Bd. 7. Wien, 1978. 159.

¹³ LÁM Frigyes: *A győri német színészet története 1742–1820.* = Győri Szemle 4 (1933) 26–42., 93–121., 162–177., idézet: 109.

¹⁴ KERÉNYI 1990. 127.

¹⁵ KERÉNYI Ferenc: *A régi magyar színpadon 1790–1849.* Bp., 1981. 104.

1802 tavaszán Nouseul játékgengedélyt kért és kapott,¹⁶ amely lehetővé tette, hogy Magyarországon számos helyen – Győrben, majd Pápán, Tatán, Komáromban, Esztergomban, Vácott, Pesten, Budán és Pozsonyban – fellépjen. Győrben április 7-én tette közzé magyar nyelvű hirdetményét, amely szerint 8-án és 10-én kívánta előadásait megtartani.¹⁷ A következő állomáshelye Pápa volt, ahol már április 19-én szórakoztatta a közönséget.¹⁸ Budán május 18-án, Pesten május 19-én és 21-én tartottak előadást, majd július 12-én Pozsonyban, az országgyűlés helyszínén is felléptek.¹⁹ Mivel a fővárosi német színházakban nem kaptak játszási engedélyt, kevésbé felkaptott vendégfogadók nagytermét bérelték ki: Budán Falk úr házában (a vízivárosi Fehér Kereszt fogadóban), Pesten pedig a hatvani kapu közelében

¹⁶ Hirdetményeiben – nyilván üzleti fogásként – azt állította, hogy engedélye 4 hétre szól, valójában április elejétől július közepéig tartózkodott Magyarországon, ahol kilenc városban lépett fel.

¹⁷ BAYER József: Magyar színészeti kuriozum 1802-ből. = Egyetemes Philologiai Közlöny 40 (1916) 289–298., hivatkozott oldal: 291–292.

¹⁸ A ma használatos lexikon *Pápa* címszó alatt megemlíti Nouseul pápai vendégszínházát, a szócikk forrásául Nádasdy monográfiáját jelölve meg. Nádasdy azonban nem említi Nouseul pápai fellépését, a szócikkíró adatait nyilván a Magyar Kurír pápai tudósításából vette. SZÉKELY 1994. 592.

¹⁹ Az időrend tisztázásához felhasznált források: BAYER 1916., SZÉKELY 1994., TÓTH László: Magyar játékszíni hagyományok Pozsonyban. H. n. é. n. [2010.] = www.agenturapacis-pononium.sk/dokumenty/tothlaszlo.pdf [Letöltés: 2014. október 17.] – Tóth László dolgozata az Agentura Pacis Poniumum Egyesület 2004-ben indított, a többnemzetiségű, multikulturális Pozsony múltját feltáró kutatóprogram keretében készült, melynek szakmai vezetője Czoch Gábor, koordinátora Kocsis Aranka. A szerző forrásra való hivatkozás nélkül a következőket írta: „Az országgyűlés, említettük, mindig nagy vonzerővel bírt a színészek, színtársulatok számára. Tulajdonképpen az ebből származó előnyöket igyekezett kihasználni a bécsi Hofburgtheater nem túl nagy képességű színésze, aki a belőle, valamint két színésznőből és egy kislányból álló német anyanyelvű csapatával tartott 1802 júliusában – bár egyikük sem tudott rendesen magyarul – magyar nyelvű színelőadásokat, mely vállalkozása természetesen kudarccal járt.” Uo. [7.] – Megítélésem szerint Nouseul merész vállalkozása a pestihez hasonló fogadtatásban részesült Pozsonyban is, bár erről nem ismerünk sajtóbeszámolót. Az valóban igaz, hogy Nouseul – feleségével ellentétben – nem tartozott az első vonalbeli színészek közé (énekhangja nem volt megfelelő); s talán a leggyengébbek közé sem, hiszen a Burgtheater felesége halála (1804) után egészen 1814-ig alkalmazta. Vö. BAYER 1916. 297., Österreichisches Biographisches Lexikon. Bd. 7. Wien, 1978. 159.

álló Római Herceghez címzett fogadóban léptek fel.²⁰ Tudjuk, hogy társulata 4 főből állt: a férfiszerepeket maga játszotta, a tejáros leány vadász inasát Johanna nevű lánya; az asszonyszerepeket Huber és Fridl asszony nevű színésznők közt osztotta fel. Szükség esetén nem színészeket is alkalmazott. Például Medea fiait helybeli felkért szereplők (statiszták) alakították.

A korabeli hírlapi tudósításokból kitűnik, hogy Pápán is ugyanazt adták elő, mint később Pest-Budán.²¹ A fennmaradt pesti színlapok három színműről tettek említést, mindhárom énekes-zenés darab volt. Egy estén két művet mutattak be, így egy-egy helyen maximum három fellépésre volt lehetőség. Az *Ariadne Naksuson*, valamint a *Medea* görög énekes játék (melodráma) volt (az utóbbi 2 felvonásos), a *tej-áros leány és a vadász* c. darab szintén „éneklési játék”.²² A műfajválasztás nem volt véletlen, hiszen a magyarul nem tudó színészeknek a zenés darabokat könnyebb volt megtanulni és előadni, mint a prózai szövegeket. Hasonló megoldásokat később a nemzetiségi területeken játszó magyar társulatok is bőven alkalmaztak.

A Bécsi Udvari Játékszín néven fellépő társulat nagy sikert aratott. A taps azonban nem a játék színvonalának, hanem a magyar nyelvű előadásnak szólt. A pápai fogadtatásról a Magyar Kurír tudósítója többek közt a következőket írta: „Bámultak mindenenk azon, hogy tudhatták ah[h]oz a’ nyelvhez, a’ mellyet nem értenek és a’ mellyen talán tsak két darabot tudnak, az actiót alkalmazni. A Directornak ki adott Tudósítását a’ Magyar Kurirral közleni kívánom, hogy láthassa a Magyar Publicum, hogy született Németek Magyar nyelven jádtzanak a’ magyarok közt, ’s idegen nemzetbeliek kívánnák a’ Magyarokkal a’ Magyar nyelvet kedveltetni.”²³

Pesti és budai fellépésüket hasonló hangnemben értékelték: „Öröm ’s bámulás lepték el mind azon jelenlévőknek szívéiket, a’ kik a dolog való-

²⁰ KERÉNYI Ferenc: A magyar színikritika kezdetei (1790–1837). Bp., 2000. 3. kötet, 1345.

²¹ A Magyar Kurír június 1-i tudósítása szerint a színtársulat tagjai, „a’ kik először Pápán adták elő Játék-darabjaikat, ide is le érkeztek.” KERÉNYI 2000. 1. kötet, 22.

²² *Ariadne Naksuson*: *Ariadne auf Naxos*: Georg Anton Benda cseh zeneszerző egyfelvonásos melodráma; *A medea* szintén Benda német librettóra írt kétfelvonásos darabja 1775-ből. A *tej-áros leány és a vadász*: németül *Das Milchmädchen und zwei Jäger*, Johann Philipp Schönfeld daljátéka (Singspiel) az 1770-as évekből. Vö. KERÉNYI 2000. 3. kötet, 1345.

²³ Magyar Kurír 1802. II. 541. Idézi: SCHÖPFLIN Aladár (szerk.): Színművészeti lexikon. Bp., é. n. III. 378.

ságát képzelni sem tudták: az egész publicumnak várakozását fellyűl haladta a' mondott Játék-daraboknak elő adása, 's hangos tapsolással mutatta ki tellyes meg elégedését. Egy a' maga nemébe elős tárgyat látott a' szép tudományoknak baráttya, és tsudálta ezen idegeneknek tsak nem vakmerő feltételeket, eleve képzelvén, melly számtalan 's terhes fáradozásokba kerülhetett az actionak a' nem értett szavakhoz való alkalmaztatása, de egyszersmind örömmel nézté²⁴ ezen feltételnek a' lehetőségig tökéletes Tellyesítését; látta továbbá a' Magyar nyelvnek még az idegen szájba is kedves folyamatját a' musikához szabott beszédekbe is."²⁵ Míg a sajtó szinte ujjongott, a művelt értelmiség egyes tagjai magánleveleikben keményen bírálták a gyatra magyarsággal előadott darabokat.²⁶

A pesti, budai nézőkhöz intézett beszédében maga Nuoseul is a „nyelv pallérozására” hivatkozott és abban bízott, hogy halála után elismerik érdemeit. A tudósító a szomszédban élő „nemes idegen” példájával kívánta serkenteni az igaz hazafiságra azokat, akik eddig az anyanyelvet elhanyagolták. „Érdemeid már is meg magyarosítottak, 's nagyobb jussal nevezheted magadat Magyarinak, sok hazánk természeti fiainál, a' kik annyok eránt tsak annyi háládatossággal nem viseltetnek, hogy nyelvekenn beszéljenének.”²⁷

A bécsi színész kis társulatának magyarországi vendégszereplését egyik jeles színháztörténészünk magyar színészeti kuriózumnak nevezte. Valójában több volt annál, hiszen azt jelezte, hogy a magyar közönség ki van éhezve a magyar szóra, van igénye a magyar nyelvű színjátszásra.

HUDI JÓZSEF

²⁴ értsd: nézte

²⁵ Magyar Kurír 1802. II. 678–680. Az idézett szövegrészt közli: KERÉNYI 2000. 1. kötet, 22.

²⁶ Az 1802. május 18-i előadást Virág Benedek költő is látta, melyről Kazinczynak írt levelében számolt be. Nuoseult azzal vádolta, hogy megelégedett azzal, hogy a nép a „teátrumba mehetett ihogni vihogni”; a színész „tragédiázott, ez [a néző] pedig komédiázott.” Vö. KERÉNYI 2000. 3. kötet, 1345–1346.

²⁷ Az idézett szövegrészt közli: KERÉNYI 2000. 1. kötet, 23.